

ЦЕРКВА В КРАЇНАХ КОЛИШНЬОГО РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Палінчак М.М.,

*Кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедрою міжнародних відносин,
декан факультету міжнародних відносин
Ужгородського національного університету*

Зроблена спроба проаналізувати державно-церковні стосунки країн колишнього Радянського Союзу.

Ключові слова: держава, церква, реституція, державно-церковні відносини, релігійні організації, міжцерковні конфлікти.

Сделана попытка проанализировать государственно-церковные отношения стран бывшего Советского Союза.

Ключові слова: держава, церква, реституція, державно-церковні відносини, релігійні організації, міжцерковні конфлікти.

An attempt to analyze the relations between state and church was undertaken among the former Soviet Union Republics.

Keywords: state, church, state and church relations, religious body (organ), interchurch conflicts.

Після розпаду СРСР і утворення суверенних незалежних держав, у всіх країнах СНД були прийняті нові конституції, а в більшості нові закони, які закріпили право громадян на свободу совісті і віросповідання, а також закони, що визначили правовий статус релігійних організацій. У всіх країнах СНД церква відокремлена від держави і закони не надають переваги якійсь окремій релігії.

Відбулася якісна трансформація державно-церковних відносин, країни принципово стали на шлях гармонізації та співпраці з церквою на благо своїх народів.

Але головним досягненням країн СНД стало створення необхідних правових умов для діяльності релігійних організацій, які отримали статус юридичної особи, прирівняні до громадських організацій.

В більшості країн СНД прийняті закони про альтернативну службу, у відповідності з якими віруючі, релігійні переконання яких не дає право тримати зброю в руках, можуть проходити альтернативну трудову службу за місцем проживання. Альтернативна служба оплачується а її строк входить до загального трудового стажу.

У нових кримінальних кодексах вже відсутні статті, які б обмежували права віруючих та релігійних організацій. Здійснюється механізм судового вирішення скарг віруючих та релігійних організацій на дії державних органів чи посадових осіб.

В країнах Балтії, на Україні, в Середній Азії, Казахстані утворені відповідні органи, які регулюють взаємовідносини держави і церкви. В Україні, наприклад, таким органом є Державний комітет у справах релігії.

*В Киргизії, Туркменістані, Узбекистані конституції не допускають утворення політичних партій на релігійній або національній основі, а також втручання служителів культу у діяльність державних органів. Релігійним організаціям заборонено займатися політичною діяльністю.

Прийняття в Республіці Узбекистан нової редакції Закону "Про свободу совісті та релігійні організації в

травні 1998 року на думку цілого ряду науковців є кроком назад в питаннях забезпечення реальних релігійних прав та свобод [1, с. 17]. Як і російське законодавство, новий закон, з однієї сторони, декларує загальноприйняті демократичні принципи релігійної свободи, з іншого боку, вводить положення, які заперечують ці принципи, грубо порушуючи загальновизнані норми міжнародного права. Так, п.3.ст.5 Закону забороняє дії, спрямовані перехід віруючих однієї конфесії в інші (прозелітизм), а також будь-яку місіонерську діяльність.

Така заборона розцінюється як акт відкритої підтримки з боку держави традиційних конфесій, що у відповідності з ст. 2 Декларації ООН про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії та переконань, визнається дискримінацією.

Показовим у цьому відношенні є рішення Європейського суду з прав людини по справі "Коккинакіс проти Греції" від 25 травня 1993 року, в якому суд, зокрема, відмітив: "хоче особа змінити свою релігію чи ні – справа не держави, а значить, і не справа держави, чи хоче він переконати іншого змінити свою релігію" (параграф 14 рішення).

Європейський Суд зобов'язав уряд Греції виплатити Міносу Коккинакісу компенсацію моральної шкоди в розмірі 400 000 драхм, а також погасити вартість судових витрат в розмірі 2 789500 драхм [2, с. 20].

Слід відмітити, що право на свободу релігії та переконань в останні роки стало поширеною сферою судовиробництва в рамках Європейської Конвенції [3, с. 2]. Найбільш частими відповідачами виступає саме Греція, чия конституція містить положення про заборону прозелітизму.

Державна реєстрація релігійної організації, у відповідності з Законом Республіки Узбекистан "Про свободу совісті та релігійні організації" є не правом релігійного об'єднання громадян на отримання статусу юридичної особи, а обов'язком, бо тільки через реєстрацію від держави можна отримати дозвіл на релігійну діяльність.

В законодавстві Киргизстану ставить у привілейований стан традиційні релігії, створюючи певні перепони у діяльності нетрадиційних релігій та конфесій. Представники нових релігій не мають право поширювати свої ідеї в громадських місцях чи в засобах масової інформації [4].

В деяких країнах СНД законодавство закріпило відносини держави з новими релігійними рухами. Так, Закон “Про релігійні організації” Латвійської республіки в ст.4 визначає, що “... Нетрадиційними релігійними організаціями є організації, які відокремились від конфесій світових релігій, а також національні релігії, які мають свої вчення (священне письмо, догматику), традиції релігійних церемоній та організаційної структури”.

В статті 5 закону сказано, що, “Статути (основні закони, положення) нетрадиційних релігійних організацій, які вперше почали свою діяльність в Латвійській Республіці, ожують бути зареєстровані Департаментом у справах релігії не раніше, ніж через три роки після їх подання”.

В деяких постсоціалістичних країнах є поняття “традиційна релігія”. Так Закон “Про релігійні общини та співтовариства” Литовської Республіки відмічає, що “державна визнає дев’ять традиційних для Литви релігійних общин та співтовариств, які є частиною історичного, духовної та соціальної спадщини Литви:

оликів латинського обряду, католиків грецького обряду, євангелістів-реформаторів, православних, старообрядців, іудеїв, мусульманів-сунітів та караїмів” (ст.5).

е при чому тут держава? Це суспільство повинно визнавати чи не визнавати їх. Відомий російський юрист, політик Валерій Борщев, даючи оцінку цьому закону вважає, що навіть сама фраза “державна визнає” – є анти-авава [5, с. 15].

Згідно законодавства інші нетрадиційні релігійні общини можуть бути визнані частиною історичної та духовної спадщини Литви, якщо вони користуються підтримкою суспільства а їх вчення та ритуали не суперечать законодавству та моральності. Державне визнання Сейм Литовської Республіки лише через 25 років після їх первинної реєстрації в Литві. Якщо просьба не буде задоволена, повторно звертатися можна тільки через 10 років з моменту прохання.

Естонія, як і інші країни колишнього соціалістичного табору, пережила негативний досвід радянської системи. Намагаючись подолати рецидиви колишньої політики тотального контролю, сьогодні в цій країні по відношенню до релігійних організацій працюють за принципом “чим менше контролю, тим більше довіри” [6, с. 22].

Основи відносин між державою та релігійними організаціями проголошені в Конституції Естонії, ст.40 якої проголошує: “Кожен має право на свободу совісті, релігії та думки. Кожен може вільно належати до церков та релігійних товариств. Державної церкви не існує.”

Правові рамки діяльності релігійних організацій визначені законом 1993р. про церкви та об’єднання, згідно ст. 15 якого, “Членом правління церкви общини та союзу общин та духовним наставником може бути особа, яка має виборче право, на виборах до органів

місцевого самоврядування і не притягувалася до кримінальної відповідальності. Правління церкви, общини та союзу общин знаходиться в Естонії, незалежно від місця знаходження його духовного центру.”

Релігійна організація отримує статус юридичної особи в результаті реєстрації в Міністерстві внутрішніх справ Республіки.

В “Законі про церкви і общини” Естонської Республіки регламентується утворення органів правління релігійних організацій. Членом правління церкви, общини чи союзу общин та духовним настоятелем може бути особа, яка має виборче право на виборах у місцевому самоврядуванні і не була раніше судимою. Правління церкви в Естонії знаходиться незалежно від міста розміщення самого духовного центру. Церква, община або союз общин мають право запрошувати іноземних священнослужителів, згідно Закону Естонії “Про еміграцію”. В Естонії діє Римо-католицька церква, але згідно договору з “Святим Престолом”. В Естонії, як і у всіх інших країнах СНД школа відокремлена від церкви.

Відокремлення церкви від держави ніколи не означало відокремлення релігії від суспільства чи повної ізоляції церкви з громадського життя. Використовуючи свій потенціал, найбільш поширені релігійні організації Латвійської Республіки намагається впливати на державну політику і право. І не випадково, в релігійних організаціях виникають трудові спори, але у зв’язку з відсутністю правового регулювання, ці питання неможливо вирішити в державних судових інстанціях [7, с. 13]. Цілий ряд правових норм, що регулюють діяльність релігійних організацій, суперечать Європейській Конвенції захисту прав людини та основних свобод.

В Законі йде мова про те, що статути нетрадиційних релігійних організацій, вперше починаючи діяльність у Латвії, можуть бути зареєстрованими Департаментом у справах релігії не раніше трьох років після їх представлення. Інші релігійні організації можуть бути визнаними державою як частина історичного, духовного і соціального спадку Литви, якщо вони користуються підтримкою суспільства і їх вчення та обряди не суперечать закону і моралі. Визнання державою означає, що держава підтримує духовне, культурне і соціальне право релігійних організацій.

У всіх країнах СНД релігійні організації отримали право займатись видавничою, господарською діяльністю, створювати благодійні фонди, культурно-просвітницькі організації, місії і центри. Доходи релігійних організацій, отримані шляхом благодійної діяльності, доходи духовних осіб і їх помічників не обкладаються податками. Також у всіх країнах СНД на громадян, що працюють за трудовим договором в релігійних організаціях, центрах, розповсюджується трудове законодавство, а також пенсійне забезпечення.

Свій вплив на релігійні організації держава також здійснює через їх реєстрацію. Проте, якщо релігійна організація систематично порушує встановлені законом правила поведінки, агітує громадян до невиконання **встановлених** обов’язків, то діяльність таких організацій припиняється.

В 1990-х роках релігійна ситуація в Білорусії суттєво змінилася. Тільки протягом 1993-1998 рр. чисельність релігійних общин в Білорусії виросла з 1537 до 2256, тобто майже в півтора рази [8, с. 59].

За останні роки в Білорусії прийняті : нова Конституція, Закон “Про свободу совісті і релігійні організації”, закони про освіту, про національні меншини та інші. Всі вони разом являють собою широку правову базу, яка забезпечує свободу совісті і віросповідання.

Згідно 16 статті Конституції Республіки Білорусь сказано: “Усі релігії та віросповідання рівні перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії або віросповідання щодо інших не допускається. Забороняється діяльність конфесійних організацій, їх органів та представників, яка спрямована проти суверенітету Республіки Білорусь, її конституційного ладу та громадської злагоди або пов’язана з порушенням прав та свобод громадян.” [9, с. 91]

В Білорусії держава не накладає на релігійні організації виконання яких-небудь державних функцій, не втручається в їх діяльність, якщо вона не суперечить законодавству. Ніхто не може бути переслідуючим за свою віру або переконання. Всі громадяни є рівними перед законом незалежно від їх ставлення до релігії, ніхто не може ухилитись від державних обов’язків, мотивуючись релігійною приналежністю [10, с. 40].

Що стосується Молдови, то в ній “релігійні культури відокремлені від держави і користуються її підтримкою, зокрема у полегшенні релігійної присутності в армії, лікарнях, в’язницях та притулках.” [11, с. 199] Релігійні організації своєю діяльністю забезпечують своє матеріальне становище, в той же час можуть користуватися визначеною фінансовою допомогою з боку правління. Згідно існуючому законодавству, кожен громадянин незалежно від його національної приналежності має право сповідувати ту релігію, віру яку він вибере і при цьому використовувати свою рідну мову в процесі. Для реалізації даного права створюються необхідні умови для задоволення релігійних потреб особистостей, приналежних до національних меншин. На території Молдови богослужіння проводиться крім молдовського на українській, церковнослов’янській, гагаузькій, болгарській, польській та інших мовах.

Після відокремлення Молдавії від Радянського Союзу Православна Церква в країні розкололася на прихильників збереження зв’язків з Російською Православною церквою та прихильників підпорядкування Румунському Патріархату в Бухаресті. Влада відмовляється визнавати Бессарабську Церкву, яка вважає себе законною правонаступницею Румунської Православної Церкви [12, с. 28]. Європейський суд з прав людини розглянув цей конфлікт та постановив, що в даному випадку мали місце порушення ст.9 та ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основних свобод.. Суд постановив що держава-відповідач повинна виплатити заявникам 20 тис. євро як компенсацію моральної шкоди та 7025 як компенсацію за судові витрати [13, с. 37].

Говорячи про державно-церковні відносини в Грузії, важливим буде визначення ролі церкви. В нових

умовах демократичного розвитку змінилось відношення держави до Грузинської православної церкви, що нашло своє відображення у заново прийнятій Конституції, де говориться :”Держава визнає особливу роль Православної церкви в історії Грузії, разом з тим проголошує повну свободу віри і віросповідання, незалежність Церкви від держави” (ст. 9).

Грузинська православна церква вважає, що Грузія, як давня християнська держава, євангелізована, і що її духовна юрисдикція поширюється на всю територію. Глава церкви є духовним батьком всіх грузинів поза стінами церкви. Церква визнає себе відповідальною перед душами померлих. Виходячи з цього, вона вважає, що жодна конфесія не має права євангелізації на території Грузії. Статус Грузинської православної церкви визначається Конституцією даної держави. Нема закону, який би регулював відносини церкви і держави. В таких умовах багато чого залежить від особистих відносин глави церкви і держави. Взаємостосунки церкви і державної влади в сучасних умовах дає надію, що вони будуть корисними не лише для православ’я, а і для віруючих всіх конфесій на території Грузії.

На релігійну ситуацію в Казахстані впливає політична, соціально-культурна, соціально-економічна ситуація в державі. В основному законі (Конституції) говориться : “Громадянин держави має право на свободу слова, переконання, вільне їх вираження. Ніхто не може бути примушений до відмови від своїх переконань або підданий переслідуванню за свої переконання” (ст. 40).

“Громадянину держави гарантується свобода совісті – право самостійно визначати своє відношення до релігії, вільно сповідувати будь-яку релігію, або не сповідувати жодної, розповсюджувати переконання, пов’язані із ставленням до релігії і діяти відповідно до них” (ст. 12).

“Релігійні організації відокремлені від держави. Держава не має права надавати перевагу якій-небудь релігії або атеїзму. Не допускається створення політичних партій на релігійній основі. Релігійні об’єднання не повинні переслідувати політичні цілі і завдання” (ст. 58).

Закон гарантує рівність всіх прав і свобод громадян держави перед законом, а також рівність всіх релігійних об’єднань перед державою. Він закладає міцну основу гідної свободи особистості віруючих громадян республіки і рівних взаємовідносин всіх релігійних організацій, дає матеріальні гарантії забезпечення закладених в ньому норм. Так як Казахстан минула складова частина ССРСР, то можна сказати, що верховної ролі в житті країни релігія ніколи не займала. З розвитком держави, аналіз релігійної ситуації говорить про те, що існуюча мережа релігійних об’єднань охоплює майже всі області, міста і більшість районів республіки.

Значні зміни в галузі державно-церковних відносин відбулися в Україні.

Переживаючи важкі наслідки минулого, Українська держава в останній період зробила багато для забезпечення правового статусу церков. Одним із перших законодавчих актів України, після здобуття державної незалежності, був закон “Про свободу совісті і релігійні ор-

ганізації” та утворення Державного комітету у справах релігії. Даним законодавчим актом покладено початок глибокої перебудови державно-церковних відносин, зміни пріоритетів у даній сфері життя. Держава принципово стала на шлях гармонії відносин держави та церкви.

Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” не допускає обмежень у здійсненні наукових дослідів, в тому числі тих, що фінансуються державою, їх пропаганду незалежно від ознак релігії і атеїзму.

Громадяни мають право вивчати релігійні вчення (ст.6) індивідуально або разом з іншими, вільно вибираючи мову вивчення. Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх статутів створювати учбові заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або брати їх в оренду.

В ст.35 Конституції України закріплено право кожної людини на свободу світогляду і віросповідання. Дане право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і обряди, вести релігійну діяльність.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не бути визнана державою як обов’язкова.

Здійснення даного права може бути обмежено Заступити в інтересах охорони громадського порядку, здоров’я і безпеки населення.

Діяльність релігійних організацій прирівняна в з громадськими організаціями, вони мають статус юридичної особи.

Питання власності, підприємництва, землекористування релігійних організацій, трудових відносин в них регулюється діючим законодавчими актами про власність, землю, праці і соціальне страхування. Кожному громадянину України гарантується право : мати свою релігію або переконання; міняти релігію чи переконання; одноосібно чи разом з іншими сповідувати свою релігію, відправляти обряди, дотримуватись канонів (приписів) своєї релігії в житті; право на таємницю сповіді та інші права і гарантії.

Спираючись на світову практику, Україна буде ою державну політику у відносинах релігії і церкви на основі законності і соціальної справедливості, а саме:

- громадську згоду і співробітництво людей незалежно від їх ставлення до релігії;
- створення благополучних умов для діяльності релігійних організацій;
- рівних прав і можливостей для всіх релігійних організацій на основі соціальної справедливості;
- взаємної релігійної і світоглядної терпимості, поваги між віруючими і невіруючими;
- визнання статусу релігійних організацій в міжнародному праві;
- поваги держави до традицій і внутрішніх порядків релігійної організації;
- рівності перед законом всіх релігійних організацій;
- створення умов для участі релігійних організацій у громадському житті і у засобах масової інформації;

вирішення питань, пов’язаних з поверненням майна релігійних організацій, яке незаконно було у них відібрано у минулі роки [14, с. 28].

З усіх питань діяльності релігійних організацій прийняті відповідні законопроекти, що мають демократичний характер.

Також слід відзначити, що в історію сучасної України церква входить не тільки як стабільний фактор. Деякі причини, що привели до такої ситуації широко відомі: розкол в православ’ї, майнові конфлікти з приводу культових будівель, бажання деяких масових релігій зайняти пануюче становище в державі, активізація місіонерської діяльності нетрадиційних для українського суспільства релігійних організацій [15, с. 20].

Виступаючи перед депутатами Верховної Ради в 1995 році, Президент України Л. Кучма визнав релігійну сферу найбільш напруженою. Більше 60% території України стали ареною гострих міжконфесійних і міжцерковних конфліктів, в які залучені сьогодні найбільш впливові релігійні організації, відомі церковні діячі, мільйони віруючих. Інколи справа доходить до відкритої ворожнечі, грубих порушень громадського порядку.

Міжцерковні протиріччя в Україні мають давні історичні корені, вони є віддзеркаленням загального стану демократичних процесів, зумовлених специфікою перехідного періоду від тоталітаризму до громадянського суспільства [16, с. 493]. Разом з тим ці конфлікти підтримуються і нинішньою важкою політичною і економічною ситуацією в країні, невіршеними проблемами власності на культові споруди, боротьбою за сфери впливу в релігійно-церковному житті.

В країні спостерігається політика протекціонізму по відношенню до окремих релігій. Протекціонізм носить як загальнодержавний так і регіональний характер [15, с. 21]. Політичною підтримкою користуються православні церкви. В регіонах підтримують найбільш поширену конфесію. Якщо в Галичині підтримкою місцевих органів влади користуються греко-католики, то на Закарпатті Українська Православна церква (МП).

В Україні значно покращилась матеріальна база церков. Державою повернуто церкві три тисячі культових споруд, більше вісім тисяч предметів церковного майна. Повернуто понад одну тисячу храмів, та побудовано нові споруди.

В законодавствах сучасних постсоціалістичних країнах зафіксовані принципи рівності громадян незалежно від відношення до релігії; рівність релігій перед законом.

Разом з тим, сьогодні в цілому ряді постсоціалістичних країн невіршеними залишаються питання рівного юридичного статусу релігійних організацій незалежно від часу створення, термінів існування та чисельності. Проблемою залишається поділ церков на традиційні та нетрадиційні, на визнані та невизнані. Не проведена в повному об’ємі реституція церковного майна, не врегульовані питання використання майна.

Сьогодні невіршеним чи неврегульованими залишаються питання присутності священнослужителів в армії та в школі.

Країни Центрально-Східної Європи повинні домогтись, щоб в національному законодавстві не було більше обмежень ніж цього допускає міжнародне законодавство.

Політичні еліти постсоціалістичних країн розглядають релігію як засіб досягнення певної політичної мети. Хоча історичний досвід та практика демократичних країн Західної Європи показують, що повністю деполітизувати релігійне життя неможливо [17, с. 17].

В той час, коли в країнах Західної Європи спостерігається спад, постсоціалістична Центральна та Східна Європа стала об'єктом впливу різних місіонерських структур та нових релігійних рухів. Нові релігійні течії мають чималий успіх із –за добре профінансованих та мобілізованих структур. Успіх має місце ще і тому, що традиційні, історичні церкви нездатні вивести благовіст я за стіни храмів. Не сприяють авторитету церкви ще і внутрішньо-церковні чвари та конфлікти.

Науковець Головащенко С. І. серед причин відставання місцевих церков виділяє:

- значну залежність церкви від підтримки держави та нездатність до модернізації (перш за все православ'я);
- значне ослаблення місцевих церков при соціалістичному режимі;
- модель західного способу життя [17, с. 18].

Роблячи висновки, треба врахувати те, що на сучасному етапі розбудови української, правової, демократичної держави важливе значення має приділятися конституційно – правовому регулюванню релігійних відносин та статусу церков. Дальше просування в напрямі розвитку демократії неможливе без таких понять як “права і свободи громадян”, “рівність всіх перед законом”, “свобода совісті” та ін.

В умовах переходу до правової держави розгортається досить повна дія принципу свободи совісті. Вона отримує свій чіткий законодавчий статус, захищає невід'ємні права людини як від надмірної клерикалізації, так і від односторонньої атеїзації. Отже, свобода совісті тісно пов'язана зі становищем релігії і церкви в суспільстві, співвідношенням релігійних чинників з державою та її політичними інституціями. Тому цікавим є те, як у стратегічному і практичному планах вирішується дане питання у різних політичних регіонах.

Аналізуючи свою роботу, автор вважає, що зараз у багатьох країнах, яких торкнувся соціальний (духовний) прогрес іде розвиток релігії без будь-яких обмежень з боку держави, за винятком незаконних дій релігійних утворень; у розвинених країнах дуже широко і часто застосовується принцип свободи совісті і релігійних переконань. В даній курсовій роботі описано правове становище церкви в державі. Також можна зробити порівняння на основі принципу свобода думки,

совісті та релігії. Зокрема в Україні даний принцип закріплений і в Основному законі (Конституції ст. 35).

Що ж стосується державно-церковних відносин в країнах СНД, то можна сказати, що тут створені необхідні умови для задоволення релігійних потреб віруючих, функціонування релігійних організацій. По всім основним питанням діяльності релігійних організацій прийняті відповідні закони, які закладають нову, демократичну, партнерську фазу взаємовідносин держави і церкви.

Також на основі опрацьованої літератури, можна виділити основні напрямки державної політики у галузі державно-церковних відносин

забезпечення конституційного положення про відділення держави і школи від церкви, рівність всіх релігійних організацій і право громадян на свободу совісті; допомога релігійним організаціям у реалізації їх завдань, участі церкви в служінні, тощо.

Таким чином, у країнах СНД накопичений достатній досвід в сфері державно-конфесійних відносин. Тут прослідковуються два основні напрямки регулювання свободи віросповідання: закріплення свободи совісті як природного права, визнання релігійних організацій елементом громадянського суспільства, встановлення конституційних взаємозв'язків держави та церкви, процедури реєстрації та заборони на їх діяльність [18, с. 97-98].

Завдяки покращенню державно-церковних відносин в країнах СНД йде помітний процес відродження релігійного життя, інтенсивний розвиток церковних структур. Релігія стає частиною духовної культури народу.

В країнах СНД створені діючі механізми по реалізації законів про свободу совісті і віросповідання, утворені відповідні органи за координацією відносин держави і релігійних організацій, розробляються концепції державно-церковних відносин.

Конституції та національне законодавство країн СНД гарантують свободу створення і діяльності релігійних об'єднань, а також визначають їх правовий статус. Вони мають статус юридичної особи та прирівняні до громадських організацій.

Ми можемо зробити ще такий висновок, що у всіх названих автором державах іде бурхливий розвиток духовного життя, який здійснюється на основі демократичних прав і свобод людини, на основі принципу справедливості, рівності гуманізму.

Таким чином, після розпаду тоталітарної моделі церкви від держави з'явилися нові можливості для переорієнтації влади від використання релігійних організацій в окремих політичних проектах до творення умов для реалізації їм властивих суспільних функцій.

Результатом демократизації суспільного життя країн СНД стало відродження релігійного життя, храмів, збільшення кількості релігійних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ряховский В. В. Свобода совести в странах СНГ: Республика Узбекистан // Религия и право. – 1998. – №4-5 (7-8).
2. Смылова Е. Европейский Суд по правам человека и свобода вероисповеданий // Религия и право. – 1998. – №4-5 (7-8).
3. Человек и закон: европейский вариант // Религия и право. – 2000. – №6.

4. Anderson J. Kyrgyz draft law on religion ambiguous in its treatment of non-traditional religions. www.law.bua.edu/ASCL/24mar.html
5. Борщев В. Мы будем защищать права верующих // Религия и право. – 1999. – №4-5.
6. Ринве Р. Церковь и государство в Эстонии // Религия и право. – 2001. – №2.
Ринголде Б. Религиозные организации и латвийское государство // Религия и право. – 2000. – №6.
8. Бабосов Е. Особенности современной религиозной ситуации в Беларуси // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. Науковий щорічник. – К., 1999.
9. Конституція Республіки Білорусь // Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996.
10. Лемак В. В. Східна Європа: нові конституційні системи. – У., 1995.
11. Конституція Республіки Молдова. Прийнята 29 червня 1994 року // Конституції нових держав Європи та Азії. К., 1996.
12. Бессарабская церковь против Республики Молдова // Религия и право. – 2000. – №2.
13. Бессарабская метрополия и другие против Молдавии // Религия и право. – 2002. – №2.
14. Коваленко Ю. В., Митрагін М. М. Ідеальні державно-церковні відносини. – Х., 1996.
15. Никитченко Е. Религиозная ситуация на Украине // Религия и право. – 1999. – №4-5.
16. Білоус А. О. Рублюк О. В. Політична стратегія вирішення державно-церковних відносин у період системної трансформації українського суспільства // Держава і право. Збірник наукових праць. – Випуск 16.
17. Головащенко С. Новая культура религиозной жизни как культура мира: опыт «посткоммунистического строительства» // Религия и право. – 1999. – №4-5.
18. Малишко В. М. Конституційно-правове регулювання свободи віросповідання та релігійних відносин у зарубіжних країнах // Держава і право. Збірник наукових праць. – Випуск 15.